

0.1 Rovnica vedenia tepla na neohraničenom intervale

Skôr, než sa začneme venovať téme z názvu, pripomenieme si iný spôsob zápisu Fourierovho radu.

Komplexný tvar Fourierovho radu

Spojité, $2L$ -periodické funkcie ($f(-L) = f(L)$) vieme zapísať v tvare Fourierovho radu

$$f(x) \sim a_0 + \sum_{n=1}^{\infty} a_n \cos \frac{n\pi x}{L} + b_n \sin \frac{n\pi x}{L}. \quad (1)$$

Koeficienty a_0 , a_n a b_n vieme spočítať zo vzorcov

$$\begin{aligned} a_0 &= \frac{1}{2L} \int_{-L}^L f(x) dx, \\ a_n &= \frac{1}{L} \int_{-L}^L f(x) \cos \frac{n\pi x}{L} dx, \\ b_n &= \frac{1}{L} \int_{-L}^L f(x) \sin \frac{n\pi x}{L} dx. \end{aligned}$$

Funkcie \sin a \cos je možné vyjadriť v komplexnom tvare ako

$$\cos x = \frac{e^{i\theta} + e^{-i\theta}}{2}, \quad \sin x = \frac{e^{i\theta} - e^{-i\theta}}{2i}.$$

Po dosadení do (1) a jednoduchých úpravách získame Fourierov rad funkcie f v komplexnom tvare

$$f(x) \sim \sum_{n=-\infty}^{\infty} c_n e^{-in\pi x/L}, \quad (2)$$

pričom koeficienty tohto radu sú pre $n \neq 0$

$$c_n = \frac{1}{2}(a_n + ib_n) = \frac{1}{2L} \int_{-L}^L f(x) e^{in\pi x/L} dx.$$

a $c_0 = a_0$. V prípade, že $f(x)$ je reálna funkcia, $c_{-n} = \bar{c}_n$.

Formulu na výpočet koeficientov c_n je tiež možné získať priamo z (2) využitím ortogonalít. V prípade komplexných funkcií je však potrebné použiť definíciu skalárneho súčinu v tvare

$$f \cdot g = \int_a^b \overline{f(x)}g(x) dx.$$

Vzhľadom na tento skalárny súčin je systém funkcií $\{e^{-in\pi x/L}; -L < x < L; n \in \mathbb{Z}\}$ ortogonálnym systémom funkcií, pričom

$$\int_{-L}^L \overline{e^{-in\pi x/L}} e^{-im\pi x/L} dx = \int_{-L}^L e^{in\pi x/L} e^{-im\pi x/L} dx = \begin{cases} 0, & m \neq n \\ 2L, & m = n. \end{cases}$$

Takže pre násobenie (2) funkciou $e^{im\pi x/L}$ a integrovaním od $-L$ po L dostaneme

$$\int_{-L}^L f(x)e^{im\pi x/L} dx = 2Lc_m,$$

z čoho už c_m vyjadríme ľahko.

Fourierov rad funkcie $f(x)$

$$f(x) \sim a_0 + \sum_{n=1}^{\infty} a_n \cos \frac{n\pi x}{L} + b_n \sin \frac{n\pi x}{L}.$$

Koeficienty:

$$a_0 = \frac{1}{2L} \int_{-L}^L f(x) dx,$$

$$a_n = \frac{1}{L} \int_{-L}^L f(x) \cos \frac{n\pi x}{L} dx,$$

$$b_n = \frac{1}{L} \int_{-L}^L f(x) \sin \frac{n\pi x}{L} dx.$$

Fourierov rad funkcie $f(x)$ - komplexný tvar

$$f(x) \sim \sum_{n=-\infty}^{\infty} c_n e^{-in\pi x/L},$$

Koeficienty:

$$c_n = \frac{1}{2L} \int_{-L}^L f(x) e^{in\pi x/L} dx.$$

0.1.1 Rovnica vedenia tepla – neohraničený interval

V predchádzajúcich častiach sme videli, že pri ohraničených problémoch sme na nájdenie riešenia rovnice vedenia tepla potrebovali poznať okrajové podmienky. Čo však v prípade, ak modelujeme úlohu pri ktorej vieme, že vplyv okrajových podmienok je zanedbateľný. V takom prípade sa ukazuje rozumné uvažovať neohraničený interval.

Uvažujme teda rovnicu vedenia tepla

$$\frac{\partial u}{\partial t} = k \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}, \quad (3)$$

pričom požadujeme, aby riešenie $u(x, t)$ tejto rovnice bolo definované na intervale $-\infty < x < \infty$. Počiatočnú podmienku $u(x, 0) = f(x)$ potrebujeme samozrejme aj tentokrát.

Na prvý pohľad sa zdá, že okrajové podmienky nepotrebujeme. Z fyzikálnych dôvodov však často zadávame správanie teploty limitne v $\pm\infty$. Asi najjednoduchší prípad je $u(\pm\infty, t) = 0$.

Vieme, že výrazy $\sin \frac{n\pi x}{L} e^{-k(n\pi/L)^2 t}$ a $\cos \frac{n\pi x}{L} e^{-k(n\pi/L)^2 t}$ sú riešením rovnice (3) pre každé celé číslo n . Potom aj ich kombinácia

$$\cos \frac{n\pi x}{L} e^{-k(n\pi/L)^2 t} + i \sin \frac{n\pi x}{L} e^{-k(n\pi/L)^2 t} = e^{in\pi x/L} e^{-k(n\pi/L)^2 t} \quad (4)$$

je riešením tejto rovnice pre každé celé číslo n . Ľahko sa dá presvedčiť o tom, že keď nahradíme výraz $n\pi/L$ ľubovoľným reálnym číslom ω

$$u = e^{i\omega x} e^{-k\omega^2 t}, \quad \omega \in \mathbb{R} \quad (5)$$

bude stále riešením rovnice (3). Všimnime si, že v prípade riešenia rovnice vedenia tepla na ohraničenom intervale, tvorili vlastné čísla diskretnú množinu

(tzv. diskrétné spektrum), zatiaľ čo v prípade riešení typu (5) tvoria čísla ω celé kontinuum (spojité spektrum).

Riešenia tvaru (5) je možné odvodiť použitím metódy separácie premenných, zavedením $u(x, t) = \phi(x)G(t)$. Tým získame opäť dve obyčajné diferenciálne rovnice rovnako ako v prípade ohraničeného problému

$$\begin{aligned}\frac{dG}{dt} &= -\lambda k G, \\ \frac{d^2\phi}{dx^2} &= -\lambda\phi.\end{aligned}$$

Všeobecné riešenie pre G je zrejme rovnaké ako pri ohraničenom probléme. Pri riešení okrajového problému pre ϕ narazíme na problém. Ak by sme ako okrajové podmienky vzali $\phi(\pm\infty) = 0$, tak tento problém nebude mať netriviálne riešenie pre žiadne λ . Pre $\lambda > 0$ dostaneme oscilatorické riešenia tvaru $c_1 \cos \sqrt{\lambda}x + c_2 \sin \sqrt{\lambda}x$, pre $\lambda < 0$ podobne len hyperbolickými funkciami a $\lambda = 0$ vráti lineárnu funkciu.

Preto trochu zoslabíme okrajové podmienky tak, že budeme predpokladať, že riešenie je v nekonečne ohraničené $|\phi(\pm\infty)| < \infty$. Vtedy už okrajovej úlohe vyhovujú riešenia pre ľubovoľné $\lambda > 0$

$$\phi = c_1 \cos \sqrt{\lambda}x + c_2 \sin \sqrt{\lambda}x$$

a $\lambda = 0$, pre ktorú je ϕ nenulová konštanta.

Všimnime si, že v prípade riešení rovnice vedenia tepla na ohraničenom intervale, tvorili vlastné čísla diskretnú množinu (tzv. diskrétné spektrum), zatiaľ čo v prípade práve získaného riešenia tvoria čísla λ celé kontinuum (spojité spektrum).

Týmto spôsobom teda získame riešenia $\sin \sqrt{\lambda}x e^{-\lambda kt}$ a $\cos \sqrt{\lambda}x e^{-\lambda kt}$. V prípade konečného problému (a teda diskrétneho spektra) sme výsledné všeobecné riešenie získali ako súčet skalárnych násobkov riešení uvedených typov pre všetky vlastné hodnoty λ . Keďže teraz vlastné hodnoty tvoria kontinuum, súčet nahradíme integrálom. Získame tak všeobecné riešenie v tvare

$$u(x, t) = \int_0^\infty c_1(\lambda) \cos \sqrt{\lambda}x e^{-\lambda kt} + c_2(\lambda) \sin \sqrt{\lambda}x e^{-\lambda kt} d\lambda,$$

kde $c_1(\lambda)$ a $c_2(\lambda)$ sú ľubovoľné funkcie. Zvyčajne sa v tomto riešení nahrádza $\lambda = \omega^2$, a potom

$$u(x, t) = \int_0^\infty A(\omega) \cos \omega x e^{-\omega^2 kt} + B(\omega) \sin \omega x e^{-\omega^2 kt} d\omega,$$

pričom $A(\omega)$ a $B(\omega)$ vzniknú z funkcií $c_1(\lambda)$ a $c_2(\lambda)$ zámenou premenných v integrále, čiže $A(\omega) = 2\omega c_1(\omega^2)$ a podobne pre B .

Na nájdenie funkcií $A(\omega)$ a $B(\omega)$ potrebujeme potom poznať začiatočnú podmienku v tvare

$$u(x, 0) = \int_0^{\infty} A(\omega) \cos \omega x + B(\omega) \sin \omega x \, d\omega$$

Kompaktnejší (a v istom zmysle všeobecnejší) tvar riešenia dostaneme, keď namiesto riešení \cos a \sin pre ϕ vezmeme komplexné riešenia $e^{\pm i\sqrt{\lambda}x}$ pre $\lambda \geq 0$. Substitúciou $\omega = \sqrt{\lambda}$ dostaneme riešenia $e^{\pm i\omega x}$ pre $\omega \geq 0$, ktoré tvoria tú istú množinu riešení, ako $e^{-i\omega x}$ pre $\omega \in \mathbb{R}$. Potom riešením rovnice vedenia tepla bude $u(x, t) = e^{-i\omega x} e^{-k\omega^2 t}$, resp. ľubovoľná ich kombinácia v integrálnom zmysle

$$u(x, t) = \int_{-\infty}^{\infty} c(\omega) e^{-i\omega x} e^{-k\omega^2 t} \, d\omega$$

V tomto prípade je počiatočná podmienka splnená pre $u(x, 0) = f(x)$ v tvare

$$f(x) = \int_{-\infty}^{\infty} c(\omega) e^{-i\omega x} \, d\omega$$

Akýsi náznak, prečo v prípade neohraničeného dostaneme kontinuum vlastných hodnôt si ukážeme na nasledovnom príklade:

Príklad: Uvažujme rovnicu vedenia tepla s periodickými okrajovými podmienkami a začiatočnou podmienkou

$$\begin{aligned} \frac{\partial u}{\partial t} &= \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} \\ u(-L, t) &= u(L, t) \\ \frac{\partial}{\partial x} u(-L, t) &= \frac{\partial}{\partial x} u(L, t) \\ u(x, 0) &= \begin{cases} 1 & -1 < x < 1 \\ 0 & \text{inak.} \end{cases} \end{aligned}$$

Vieme, že riešenie je určené hodnotami koeficientov a_n a b_n , ktoré získame ako koeficienty Fourierovho radu začiatočnej podmienky $u(x, 0)$. Vyššie sme ukázali, ako tieto koeficienty zakódovať do koeficientov Fourierovho radu v

komplexnom tvare uvedenej reálnej funkcie $u(x, 0)$.

$$c_0 = a_0 = \frac{1}{2L} \int_{-L}^L u(x, 0) dx = \frac{1}{L}$$

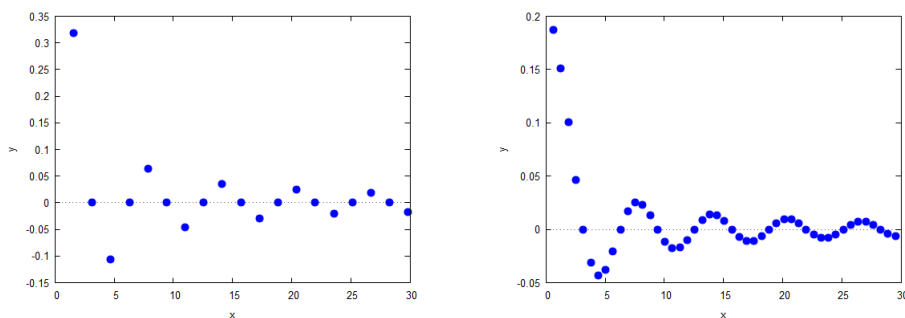
$$c_n = \frac{1}{2L} \int_{-L}^L u(x, 0) e^{in\pi x/L} dx = \frac{1}{n\pi} \sin \frac{n\pi}{L}, \text{ pre } n > 0.$$

$$c_{-n} = \bar{c}_n.$$

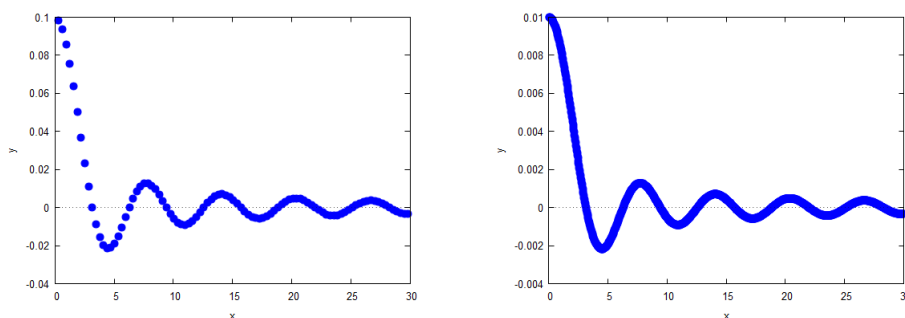
Po substitúcii $\omega_n = \frac{n\pi}{L}$

$$c_n = \frac{1}{L\omega_n} \sin \omega_n = \frac{1}{L} \frac{\sin \omega_n}{\omega_n}$$

Pre dané L môžeme ω_n vynášať na x -ovú os. Ak na os y vynášame hodnoty c_n dostaneme nasledujúce grafy. Môžeme si všimnúť, že s rastúcim L sa

Obr. 1: Grafy pre $L = 2$ vľavo a $L = 5$ vpravo.

Obr. 2: Grafy pre $L = 10$ vľavo a $L = 100$ vpravo.

zmenšuje vzdialenosť medzi dvoma po sebe idúcimi ω_n , čo je zrejmé zo vzťahu

$$\Delta\omega = \omega_{n+1} - \omega_n = \frac{(n+1)\pi}{L} - \frac{n\pi}{L} = \frac{\pi}{L} \quad (6)$$

Teda čím väčšie L , tým viac hodnôt ω (a tým pádom aj vlastných hodnôt) sa nachádza na danom úseku, resp. vzdialenosť medzi dvoma vlastnými hodnotami sa s rastúcim L znižuje limitne až k 0. Takto vlastné hodnoty teda postupne s rastúcim L vyplňajú reálnu os (presnejšie jej kladú časť, reálnu os vyplňajú hodnoty ω_n). Preto môžeme očakávať, že pre $L \mapsto \infty$ dostaneme kontinuum vlastných hodnôt. Navyše vieme, nám tento príklad naznačuje, že funkcie definované na \mathbb{R} intervale môžeme v istom zmysle chápať ako periodické funkcie s nekonečnou periódou.

Formalizujme teraz tento prístup. Riešenie rovnice vedenia tepla na konečnom intervale $-L < x < L$ s periodickými okrajovými podmienkami je určené koeficientami Fourierovho radu začiatočnej podmienky $u(x, 0) = f(x)$. Vieme, že ak $f(x)$ je spojitá na $L \leq x \leq L$, tak Fourierov rad tejto funkcie konverguje na tomto intervale k funkcii $f(x)$. Ak $f(x)$ má na uvedenom intervale konečný počet bodov nespojitostí, v bodoch nespojitostí Fourierov rad konverguje k priemeru hodnôt limít zľava a sprava funkcie $f(x)$. Toto posledné tvrdenie samozrejme platí aj pre spojité funkcie, lebo v bode v ktorom je funkcia spojitá sa limita zľava rovná limite sprava. Ak označíme $f(x-)$ ($f(x+)$) limitu $f(x)$ v bode x zľava (sprava), tak

$$\frac{f(x-) + f(x+)}{2} = \sum_{n=-\infty}^{\infty} c_n e^{-in\pi x/L}$$

pričom

$$c_n = \frac{1}{2L} \int_{-L}^L f(x) e^{in\pi x/L} dx.$$

V predošlej sume nahradíme c_n (budeme musieť v itegrále premenovať premennú x)

$$\frac{f(x-) + f(x+)}{2} = \sum_{n=-\infty}^{\infty} \frac{1}{2L} \int_{-L}^L f(\bar{x}) e^{in\pi \bar{x}/L} d\bar{x} e^{-in\pi x/L}$$

Označme $\omega_n = \frac{n\pi}{L}$. Tieto tvoria diskretnú množinu hodnôt a vzdialenosť dvoch po sebe idúcich ω_n je $\Delta\omega = \frac{\pi}{L}$. ω_n nazývame vlnové čísla a vyjadrujú počet vln na intervale 2π (uvedomme si, že $f(x)$ je v tvare Fourierovho radu súčtom vln v tvare sínusov alebo kosínusov). Z ω_n ľahko spočítame vlnovú dĺžku príslušnej vlny, ktorá je $\frac{2L}{n}$. Potom $\frac{1}{2L} = \frac{\Delta\omega}{2\pi}$, takže predošlú rovnosť môžeme napísať ako

$$\frac{f(x-) + f(x+)}{2} = \sum_{n=-\infty}^{\infty} \frac{\Delta\omega}{2\pi} \int_{-L}^L f(\bar{x}) e^{i\omega_n \bar{x}} d\bar{x} e^{-i\omega_n x} \quad (7)$$

Funkciu f teda máme napísanú ako súčet vln istých vlnových dĺžok. S rastúcim L získavame stále viac a viac vlnových čísel, tým pádom aj stále viac možných vlnových dĺžok. Takže pre $L \rightarrow \infty$, kedy $\omega_n \rightarrow 0$ môžeme očakávať, že $f(x)$ bude súčtom vln všetkých možných vlnových dĺžok.

Na pravú stranu predošlej rovnosti sa môžeme pozeráť ako na súčet obdĺžnikov s podstavou $\Delta\omega$ a výškou $\frac{1}{2\pi} \int_{-L}^L f(\bar{x})e^{i\omega_n\bar{x}} d\bar{x}$. Pre $L \rightarrow \infty$, za predpokladu, že uvedený integrál konverguje, sa tento integrál nebude príliš líšiť od $\frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(\bar{x})e^{i\omega\bar{x}} d\bar{x}$. Takže na pravú stranu (7) sa pre $L \rightarrow \infty$ môžeme pozeráť ako na integrálny súčet. Keďže pre $L \rightarrow \infty$ máme $\Delta\omega \rightarrow 0$ tak môžeme odhadnúť, že

$$\frac{f(x-) + f(x+)}{2} = \int_{-\infty}^{\infty} \left[\frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(\bar{x})e^{i\omega\bar{x}} d\bar{x} \right] e^{-i\omega x} d\omega \quad (8)$$

Túto rovnosť nazývame Fourierova integrálna identita a výraz v hranatých zátvorkách voláme Fourierova transformácia funkcie $f(x)$, ktorej klasické značenie je

$$F(\omega) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(\bar{x})e^{i\omega\bar{x}} d\bar{x}.$$

V (8) vidíme, že funkciu $f(x)$ máme vyjadrenú ako súčet vln všetkých možných vlnových dĺžok, pričom amplitúda vlny s vlnovým číslom ω je určené hodnotou Fourierovej transformácie funkcie $f(x)$ v ω , t.j. $F(\omega)$. Získali sme teda Fourierovu transformáciu

$$F(\omega) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(\bar{x})e^{i\omega\bar{x}} d\bar{x}.$$

a inverznú Fourierovu transformáciu (pre spojitú $f(x)$)

$$f(x) = \int_{-\infty}^{\infty} F(\omega)e^{-i\omega x} d\omega.$$

Vráťme sa späť k rovnici vedenia tepla na neohraničenom intervale

$$\frac{\partial u}{\partial t} = k \frac{\partial^2 u}{\partial x^2}.$$

Už sme si povedali, že $e^{-i\omega x} e^{-k\omega^2 t}$ je riešením tejto rovnice pre každé reálne číslo ω , preto zo zovšeobecneného princípu superpozície máme, že riešením je funkcia

$$u(x, t) = \int_{-\infty}^{\infty} c(\omega)e^{-i\omega x} e^{-k\omega^2 t} d\omega.$$

Počiatočná podmienka $u(x, 0) = f(x)$ je splnená, ak

$$f(x) = \int_{-\infty}^{\infty} c(\omega) e^{-i\omega x} d\omega$$

čo je presne Fourierova integrálna reprezentácia funkcie $f(x)$ a teda $c(\omega)$ je Fourierova transformácia funkcie $f(x)$.

$$c(\omega) = F(\omega) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{i\omega x} dx.$$

Riešenie $u(x, t)$ je možné zjednodušiť dosadením $c(\omega)$ a zámenou poradia integrovania.

$$\begin{aligned} u(x, t) &= \int_{-\infty}^{\infty} \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(\bar{x}) e^{i\omega \bar{x}} d\bar{x} e^{-i\omega x} e^{-k\omega^2 t} d\omega \\ &= \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(\bar{x}) \int_{-\infty}^{\infty} e^{-i\omega(x-\bar{x})} e^{k\omega^2 t} d\omega d\bar{x} \end{aligned}$$

Môžeme si všimnúť, že

$$g(x) = \int_{-\infty}^{\infty} e^{-k\omega^2 t} e^{-i\omega x} d\omega$$

je inverzná Fourierova transformácia funkcie $e^{-k\omega^2 t}$, ktorú je možné pomerne jednoducho spočítať a

$$g(x) = \sqrt{\frac{\pi}{kt}} e^{-\frac{x^2}{4kt}}.$$

Teda riešenie rovnice vedenia tepla na neohraničenom intervale je

$$u(x, t) = \int_{-\infty}^{\infty} f(\bar{x}) \frac{1}{\sqrt{4\pi kt}} e^{-(x-\bar{x})^2/4kt} dx$$

Výhoda takéhoto tvaru riešenia spočíva v tom, že dáva priamy vzťah riešenia od začiatočného rozloženia teploty. Z tohoto tvaru možno vypočítať, aký je vplyv hodnoty začiatočnej teploty v \bar{x} na hodnotu teploty $u(x, t)$ v danom bode x a čase t . Funkcia

$$G(x, t; \bar{x}, 0) = \frac{1}{\sqrt{4\pi kt}} e^{-(x-\bar{x})^2/4kt}$$

je špeciálny prípad (resp. špeciálna hodnota) tzv. Greenovej funkcie rovnice vedenia tepla na neohraničenom intervale.

Poznámka: Diracova δ funkcia je „funkcia“ zvyčajne definovaná ako

$$\delta(x) = \begin{cases} 0 & x \neq 0 \\ \infty & x = 0 \end{cases}$$

pričom zároveň spĺňa

$$\int_{-\infty}^{\infty} \delta(x) dx = 1.$$

Obyčajne sa tiež reprezentuje ako limita postupne sa zužujúcich obdĺžnikových funkcií s obsahom 1.

$$u_a(x) = \begin{cases} \frac{1}{2a} & -a < x < a \\ 0 & \text{inak} \end{cases}$$

$$\lim_{a \rightarrow 0} u_a(x) = \delta(x)$$

Matematicky δ patrí medzi tzv distribúcie. Jej korektná definícia je, že to je objekt, ktorý spĺňa

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x) \delta(x - a) dx = f(a)$$

Pomocou δ funkcie sa modelujú napr. impulzy.

Pre $t \rightarrow 0$ má funkcia $g(x)$ vlastnosti ako Diracova δ .

Pozrime sa teraz na rovnicu vedenia tepla na neohraničenom intervale so začiatočnou podmienkou $u(x, 0) = \delta(x)$. Fyzikálne by to zodpovedalo situácii, keď v čase 0 v bode $x = 0$ tyč prudko ohrejete. Keďže už vieme, ako vyzerá riešenie, máme hneď

$$u(x, t) = \int_{-\infty}^{\infty} \delta(\bar{x}) \frac{1}{\sqrt{4\pi kt}} e^{-(x-\bar{x})^2/4kt} d\bar{x} = \frac{1}{\sqrt{4\pi kt}} e^{-x^2/4kt}$$

Toto riešenie nazývame fundamentálne riešenie rovnice vedenia tepla.

Príklad: Vezmime rovnicu vedenia tepla na neohraničenom intervale so začiatočnou podmienkou

$$u(x, 0) = \begin{cases} 100 & x > 0 \\ 0 & x < 0 \end{cases}$$

Riešením je

$$u(x, t) = \frac{100}{\sqrt{4\pi kt}} \int_0^{\infty} e^{-(x-\bar{x})^2/4kt} d\bar{x},$$

ktoré jednoduchou substitúciou ($z = (\bar{x} - x)/\sqrt{4kt}$) možno previesť na tvar

$$u(x, t) = \frac{100}{\sqrt{\pi}} \int_{-x/\sqrt{4kt}}^{\infty} e^{-z^2} dz = \frac{100}{\pi} \left(\int_0^{\infty} e^{-z^2} dz + \int_0^{x/\sqrt{4kt}} e^{-z^2} dz \right).$$

Posledná rovnosť vyplýva z párnosti integrovanej funkcie. Prvý integrál v zátvorke vieme vyčísliť a je rovný $\pi/2$, a teda máme

$$u(x, t) = 50 + \frac{100}{\sqrt{\pi}} \int_0^{x/\sqrt{4kt}} e^{-z^2} dz$$